

MEGA2¹ ve Marx'ın Kriz Teorisi²

E. Ahmet Tonak

Son yıllarda ilginç bir gelişme oldu: Marx'ın yazdıklarının **tamamı** yayımlan-
dıkça, tartışmalar Marx'ın yazmadıkları üzerinde yoğunlaşmaya başladı!

Malum, Marx'ın (ve Engels'in) yazdıklarının tamamının yayımlanmasına dö-
nük çeşitli girişimler olmasına rağmen bu girişimlerin hiç biri bitirilememiştir.³ Ni-
hayet MEGA2 projesi ile Marx ve Engels'in toplu eserlerinin yayımlanması imkanı
doğdu ve planlanan 114 cildin tamamı henüz bitmemiş olsa da önemli bir kısmı
okuyucuya erişti. Bizatihi bu durum, ilgilendiği birçok alanın yanı sıra ekonomi
politik alanında da Marx'ın teorik katkılarının gelişimini ve değişimini değerlendi-
ren çok canlı bir literatürün doğmasına yol açtı.⁴

1 MEGA, Almanca Marx Engels Toplu Eserler Edisyonu anlamına gelen *Marx Engels Gesamtausgabe*'nin kısa adı.

2 Bu yazı daha önce *İktisat Dergisi*'nin Nisan-Mayıs 2016 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

3 Burada özellikle daha önceki MEGA projesini (MEGA1) ve o projenin başındaki David Borisoviç Riyazanov'un 1921'de kurduğu Marx-Engels Enstitü'sünün çabalarını kastediyorum. Bilindiği gibi, 36 ciltlik *Marx-Engels-Gesamtausgabe*'nin, yani MEGA1'in sadece 12 cildi yayımlanabilmiştir (1927/8-35). Riyazanov ise Stalin'in gazabına uğrayarak 1931'de hem partiden hem de Enstitü'den uzaklaştırılır, ardından 1937'de tutuklanır ve göstermelik bir mahkeme kararı ile 1938'de idam edilir.

4 Marx ve Engels'in orijinal elyazmalarının çoğunluğu Almanca olduğu için MEGA2 ciltlerinin çoğunluğu da Almanca. Söz ettiğim literatürün de önemli bir bölümü Almanca bilenler tarafından yapılmış Almanca katkılardan oluşuyor. Dolayısıyla, benim gibi bu tartışmalara ilgi duyan ama Almanca bilmeyenler İngilizce katkılarla yetinmek durumunda.

Bu yazının amacı Türkiye solunda çok dar bir çevrenin izlediğini tahmin ettiğim MEGA2 projesini kısaca tanıtmak⁵ ve yayımlanan ciltlerden özellikle birinin (II/4.2) tetiklediği *Kapital*'in III. cildi üzerine yaşanan tartışmaların çerçevesini aktarmaktır⁶. III. cilde ilişkin tartışmaların geniş kapsamı ele alınan konuların tamamına bu kısa yazıda değinmemizi olanaksız kılıyor.⁷ O yüzden, aşağıda, içinden geçmekte olduğumuz küresel kriz nedeniyle tekrar güncelleşen **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** (bundan böyle, kısaca Yasa) üzerinde geçen tartışmalara ve farklı yorumlara odaklanmayı tercih ettim.

MEGA'nın kısa tarihi ve önemi

MEGA2'nin tarihi üzerine Türkçe kaynaklar yok denecek kadar az.⁸ Jonathan Sperber'in bu yakınlarda Türkçeye çevrilen *Karl Marx: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat* bu nadir kaynaklardan biri. Sperber yazdığı Marx biyografisinin orijinalliğini bizatihi MEGA2 ile gün ışığına çıkan yeni ve önemli metinlere bağlıyor:

Bu biyografinin temelini oluşturan ... yeni dayanaklar, MEGA'da karşılığını bulmuş ve bir bütüne kavuşmuştur. Karl Marx ve Friedrich Engels'in bütün yazılarının bir araya toplandığı, genellikle Almancadaki kısaltılmış adıyla MEGA olarak anılan bu derleme, Marx'ın hayatı ve düşünceleri alanında çok önemli yeni bir kaynaktır. Bu büyük proje aslında 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde başlamıştır.⁹

Marx ve Engels'in teorik katkılarının milyonları etkilediği, onca devrime esin kaynağı olduğu düşünüldüğünde tüm eserlerini içeren bir **tarihsel-eleştirel** (historisch-kritisch) edisyonun hala tamamlanmamış olması açıklanması gereken bir durumdur. Marx ve Engels'in ölümünden sonra yaşanan kişisel, tarihi ve siyasi gelişmeler bence bu gecikmeyi büyük ölçüde açıklıyor.

5 MEGA projelerinin özlü bir tarihi için R. Bellofiore ve R. Fineschi, "Introduction", *Re-reading Marx: New Perspectives after the Critical Edition* içinde R. Bellofiore ve R. Fineschi (der.) (Londra: Palgrave – MacMillan, 2009).

6 Bu konuda benim çok yararlandığım iki İngilizce kaynak: R. Roth ve F. Moseley, "Guest Editors' Introduction" *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) ve F. Moseley, "Introduction", *Marx's Economic Manuscripts of 1864-1865* içinde F. Moseley (der.) (Leiden: Koninklijke Brill NV, F., 2016)'dır.

7 Örneğin, **genel olarak sermaye ve rekabet içindeki tekil sermayeler** ayrımının III. cilde özgülü olmadığı, aslında I. ciltten bu yana Marx'ın kullandığı bir ayrım olduğu bu yeni tartışmalarda öne sürülen iddialardan biri ve ayrı bir yazı konusu olacak kadar önemli.

8 MEGA2 öncesi girişimler, 43 ciltlik Almanca MEW (*Marx-Engels Werke*) ve İngilizce 50 ciltlik CW (*Karl Marx/Frederick Engels: Collected Works*) üzerine Kevin Anderson'ın *İnsancıl* dergisindeki makalesi ilginç bir istisnadır: K. Anderson, "Uncovering Marx's Yet Unpublished Writings", *Critique*, No. 30-31, (1998) [Türkçesi *İnsancıl*, Mayıs 1997]. (<http://www.kevin-anderson.com/wp-content/uploads/docs/anderson-article-uncovering-marx.pdf>).

9 J. Sperber, *Karl Marx; 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014, s. 13.

Kısaca özetleyeyim: 1883'te Marx'ın ölümünden sonra elyazmaları, notları ve kitapları 40 yıllık çalışma arkadaşı, yoldaşı Engels'e kalır. Sonraki 12 yıl boyunca Engels teorik faaliyetinin neredeyse tamamını Marx'ın *Kapital* projesini tamamlamaya hasreder ve 1885'te *Kapital*'in II. cildini, 1894'te de III. cildini yayımladıktan sonra 1895'te ölür. Geride kalan elyazmaları bu kez Marx'ın İngiltere'deki kızı Eleanore'a, o 1898'de intihar edince de Marx'ın Fransa'daki kızı Laura Lafargue'a kalır. Laura da bir süre sonra, 1901'de Marx'ın elyazmalarının tamamını Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne (SPD) [1]¹⁰ devreder.¹¹ Marx ve Engels'in elyazmalarının tamamı 1901 itibarıyla uzunca bir süre korunacağı Berlin'de SPD arşivlerinde bulunmuş olur. Bu metinlerin SPD'nin mülkiyetine geçmesi MEGA projeleri için önemli bir eşğin atlanması anlamına gelir. Nitekim, daha sonra Riyazanov'un ilk MEGA¹² projesini tasarlaması ve başlatabilmesi de büyük ölçüde SPD arşivlerindeki bu elyazmalarının fotokopilerinin Marx-Engels Enstitüsü'ne aktarılması ile mümkün olacaktır.

1930'larda Almanya'da Nazizmin yükselmesi SPD arşivlerini elyazmaları için tekin bir mekan olmaktan çıkarır. Nitekim 1933'te elyazmaları bir süre duvar kağıtlarının arkasında saklanır, daha sonra sırt çantalarında ve kano yolculukları ile ilkin Flensburg'a [2] ardından da Danimarka sınırı aşılarak Kopenhag'a [3] kaçırlır. SPD'nin mülkiyetindeki elyazmalarının 5 yıl için yeni evi, artık Kopenhag'da, Arbeidernes Landbank'teki kasalardır!

Bir süre sonra SPD'nin Almanya'dan kaçmak zorunda kalan yöneticileri elyazmalarını satmak için girişimlerde bulunurlar. Başta, Moskova'daki Marksizm Leninizm Enstitüsü ile Paris'te pazarlıklar yapılmış olmasına rağmen daha sonra Sovyet delegasyonunun başındaki Buharin'in Moskova'ya geri çağırılması ve öldürülmesi ile elyazmalarının SSCB'ne satılması gerçekleşmez. Nihayet, 19 Mayıs 1938'de Hollanda İşçi Sigortası Bankası bugünün parası ile yaklaşık 643.000 Avro'ya Marx ve Engels'in elyazmalarını almaya karar verir ve bir kütüphaneciyi Kopenhag'a göndererek dökümanların tamamının Amsterdam'a yeni kurulan Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü'ne (IISH) [4] aktarılmasını sağlar. Bir süre sonra II. Dünya Savaşı yılları diğer bazı elyazmalarının harap olmasına,¹³ Amsterdam'dakilerin

10 Köşeli parantez içindeki sayılar Marx'ın elyazmalarının 1901'de SPD arşivlerine nakli ile başlayan uzun ve maceralı yolculuğunu gösterdiğim Ek I'deki haritanın oklarına tekabül ediyor.

11 Engels de elyazmalarının ölümünden sonra dostları Karl Kautsky ve Eduard Bernstein aracılığıyla Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin arşivlerinde korunmasını istemiştir.

12 Riyazanov'un SPD arşivlerinin yanı sıra Enstitü çalışanlarını her yere salarak Moskova'da muazzam bir arşiv oluşturması dillere destandır. Hâlâ Marx ve Engels'in elyazmalarının üçte birinin Moskova'da bulunuyor olması da o dönemin aktif girişimleri sayesinde. 1930'a gelindiğinde Enstitü'de Marx ve Engels'e ait yüzlerce orijinal döküman, 55,000 sayfa fotokopinin yanı sıra 450,000 kitaplık bir kütüphane de kurulmuştu.

13 Savaş yıllarında yok olan en önemli elyazması tabii ki Marx'ın kimseye, hatta postaya bile

de zorunlu seyahatlarına yol açacaktır. IISH, diğer kıymetli materyal ile birlikte Marx ve Engels'in dökümanlarını İngiltere'ye --ilkın Harrogate'e [5] , daha sonra Oxford'a [6] -- nakleder. Bu şekilde, 1901'de İngiltere'yi terk eden Marx'ın el-yazmaları 37 yıl sonra tekrar kıta Avrupa'sından Britanya adalarına dönmüş olur! Elyazmalarının bilahare daimi evi haline gelecek Amsterdam'daki IISH'e [7] dönmesi ise ancak savaş sonrasında, 1946'da gerçekleşir.

Stalin'in ölümünden sonra MEGA fikri tekrar canlanır. Moskova ve Berlin'deki Marksizm Leninizm Enstitülerinin 1960'lı yıllarda yaptıkları ortak girişimler sonucunda editoryal faaliyetler resmen 1972'de başlar ve ilk iki cilt 1975'te yayımlanır. İlk planlamada 100 cilt olan projenin kapsamı daha sonra genişletilir ve 165 ciltte karar kılınır. 1989'a kadar 39 cilt yayımlanmasına rağmen MEGA2 reel sosyalizmin yıkılmaya başlaması ile kurumsal ve finansal desteğini kaybederek sürdürülemez tehlikesi ile karşı karşıya kalır. 1990'da Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü (IISH), Friedrich Ebert Vakfı'nın Trier'deki Karl Marx Evi, Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü (1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya Sosyo-politik Tarih Devlet Arşivi) ve Berlin'de kapatılan Enstitü'nün yerine kurulan Berlin Bilim Akademisi'nin bir araya gelmesi ile MEGA2'yi tamamlayacak Uluslararası Marx Engels Vakfı (IMES) kurulur.¹⁴

Bir kez daha yenilenen MEGA2 projesi yayımlanmış ciltleri benimser ve projenin kapsamından fedakârlık yapmaksızın 114 ciltte karar kılar. Yeni editoryal ekip önceki ciltlerde özellikle giriş bölümlerinde göze çarpan ideolojik yorum ve müdahalelere yer vermeme ve projeyi olabildiğince uluslararasılaştırma kararı alarak çalışmaya başlar. MEGA2'nin dört bölümlü yapısı korunur: *Kapital/İlişkin Metinler* (15 cilt; tamamı yayımlandı), *Kapital-dışı Elyazmaları* (32 cilt), *Mektuplar/Yazışmalar* (35 cilt) ve *Defterler/Notlar* (32 cilt). Son üç bölümün ciltlerinin de yüzde 50'si kadarı basılmış olup, yılda 2 cilt yayımlayarak eski tempo da tutturulmuştur.

MEGA2 ile daha önce hiç yayımlanmamış (*Kapital*'e ilişkin çok önemli taslaklar ve elyazmaları, örneğin *Kapital*'in III. cildinin tek taslağı olan *1864-5 Elyazmaları*) ya da eksik yayımlanmış (örneğin *1844 Elyazmaları*) metinler ilk defa gün yüzüne çıkmış oluyor. Bilindiği üzere, Marx 1857'de, *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*'daki "(b)en ekonomi politikiği incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun [1845'te] hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan

---

güvenmeyip kendi eliyle Londra'dan Hamburg'a getirerek yayınevine teslim ettiği *Kapital*'in I. cildinin orijinalidir. 1943 Temmuz'unda İngiliz savaş uçakları şehri bombaladığında yaklaşık 43.000 kişi hayatını kaybeder, bu arada yayınevi ve arşivleri de yanar. Dolayısıyla, *Kapital*'in I. cildine ilişkin elimizdeki en "orijinal" metin, 1872 Almanca ikinci basım için Marx'ın kenar notlarını içeren kendi 1867 basım *Kapital*'idir. Bu kitap da 2013'te UNESCO tarafından korunması gereken dünya kültür mirasları arasına katılmıştır.

14 Bellofiore ve Fineschi, op. cit.

sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç...” ifadesi ile ekonomi politik üzerine çalışmalarına ne zaman başladığını ve hangi perspektifle bu çalışmalarını yürüttüğünü net bir biçimde açıklamıştır. İşte, MEGA2'nin sağladığı, Marx'ın 1844-83 arası yaptığı ekonomi politik araştırmalarının sadece nihai ürünlerine değil adeta mutfağının da tamamına okuyucunun ilk defa erişebilme imkânıdır.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası

Bilindiği gibi, Marx, **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası**'nı esas olarak *Kapital*'in III. cildinde ele alır ve bu cilt de Marx tarafından bitirilememiş, öldükten sonra geride kalan defterlerden Engels tarafından basılacak hale getirilmiştir.¹⁵ 1992 yılında ilk defa MEGA2 bünyesinde II/4.2 cildi yayımlanana kadar Engels'in elyazmalarını redakte ederken yaptığı değişikliklerin niteliğine ilişkin tek kaynak bizzat Engels'in *Kapital*'in III. cildine yazdığı giriş ve açıklayıcı notlar idi.¹⁶ Elimizdeki III. cilt, ağırlıklı olarak Marx'ın 1864-65 döneminde yazdığı ve *Kapital*'in III. cildinin tek taslağı olarak bilinen elyazmalarına dayanıyor.¹⁷ Yukarıda belirttiğim üzere, *1864-65 Elyazmaları* 1992 yılında ilk kez Almanca ve nihayet 2016'da da İngilizce¹⁸ olarak basıldığından Marx'ın orijinal III. cilt taslağı ile Engels'in yayımladığı III. cildi karşılaştırma imkânı artık var. İşte, hem bu karşılaştırmanın yorumlanması hem Marx'ın *1864-65 Elyazmaları* sonrasındaki çalışmalarına atfedilen önem, **Yasa**'nın Marx tarafından ne kadar benimsendiği tartışmasını tetiklemiştir.

Engels'in **Yasa** 'ya ilişkin yaptığı değişikliklere ilişkin İngilizce'deki en sistematik ve okuyucunun kendi değerlendirmesini yapabilmesine olanak veren metin, Moseley'nin Marx'ın *1864-65 Elyazmaları* 'nın İngilizce çevirisine yazdığı

15 **Yasa**'nın ayrıca *Kapital*'in I. cildinde, “Kapitalist Birikimin Genel Yasası” Bölüm'ünde, özellikle demografik değişkenler ile birikimin temposu arasındaki ilişki bağlamında da ele alındığı görüşü Cottrell ve Cockshott tarafından savunulmaktadır. (A. Cottrell ve P. Cockshott. “Demography and the falling rate of profit”, *Indian Development Review*, IV-1, 39-59. <http://users.wfu.edu/cottrell/profitrate.pdf> (2006)).

16 Engels hem yaptığı müdahalelere hem de Marx'ın III. cildin değişik bölümlerini nasıl geliştirebileceğine ilişkin görüşlerini okuyucu ile paylaşır: “Bundan sonraki üç kısımda [ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarda], üslupla ilgili redaksiyon bir yana bırakılırsa, hemen hemen baştan sona elyazmasına bağlı kalabildim. Çoğu devrin etkisiyle ilgili olan bazı yerlerin benim eklediğim Bölüm 4'le tutarlı hale getirilmesi gerekiyordu; bunlar da köşeli parantezlerin içine alınmış ve isminin baş harfleriyle gösterilmiştir.” (K. Marx, *Kapital III*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 17.)

“Marx, üçüncü kitap üzerinde bir kez daha çalışma fırsatını bulabilseydi, hiç kuşkusuz, bu pasajı ciddi şekilde genişletirdi. Bu haliyle, konu hakkında söylenmesi gerekenlerin taslak şeklinde yazılmış ana hatlarından fazlasını içermiyor.” Ibid, 875.

17 Marx'ın *Kapital*'e ilişkin plan ve taslaklarının dönemleştirilmesi ve MEGA2'nin hangi ciltlerine tekabül ettiği de kısmen tartışmalı bir konudur, farklı yorumlara açıktır. Ek-2'de Heinrich'in ve Roth'un yorumları verilmiştir.

18 K. Marx, *Marx's Economic Manuscripts of 1864-1865*, F. Moseley, (der.) (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2016).

Önsöz'dür.¹⁹ Moseley, ayrıca bahsettiğimiz tartışmanın bir ucunda, Engels'in redaksiyonunu yerinde bulan ve Marx'ın **Yasa** 'ya ilişkin görüşlerinin değişmediğini savunanlar arasındadır.²⁰ Michael Heinrich ise tartışmanın diğer ucunda, hem Engels'in redaksiyonunun geride kalan taslağı Marx'ın metni olmaktan çıkardığını hem de Marx'ın hayatının son döneminde **Yasa** 'yı savunmaktan vazgeçtiğini iddia edenlerden (Heinrich 2012 ve 2013).²¹

Moseley'nin kaydettiği değişiklikleri aktararak ilk pozisyonun gerekçelerini görelim:

Marx'ın elyazmasında **Yasa**'yı ele aldığı *1864-65 Elyazmaları*'nın 3. Bölüm'ünün²² orijinal başlığı **“Kapitalist Üretim Gelişimi ile Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası”**dır. Bu başlıktaki *“Kapitalist Üretim Gelişimi”* ifadesi Engels tarafından çıkarılmış, **“Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası”** ile yetinilmiştir. Marx'ın 3. Bölüm'ü Engels'in son şeklini verdiği III. ciltte 3 alt bölüme bölünerek 13., 14. ve 15. Bölümler haline gelmiştir. Haliyle, bu bölümlerin ve alt bölümlerin başlık tercihleri de Engels tarafından yapılmıştır.

Yukarıda kaydettiğimiz değişikliklerin yanı sıra Engels'in yeni 13. Bölüm'ün başlığını Bizatihi Yasa (The Law As Such) şeklinde koymasının, Marx'ın geride bıraktığı taslağın neredeyse son şekli verilmiş, tamamlanmış bir metin gibi algılanmasına yol açtığı düşünülebilir.²³

---

19 Moseley, op cit.

20 G. Carchedi, G. ve M. Roberts, “A Critique of Heinrich's, ‘Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s’” *Monthly Review*, (Aralık, 2013), S. Mage, “Response to Heinrich—In Defense of Marx's Law”, *Monthly Review*, (Aralık, 2013) ve V. Vygodskii, “Discussion, What Was It Actually That Engels Published in the Years 1885 and 1894? On the Article by Carl-Erich Vollgraf and Jürgen Jungnickel Entitled ‘Marx in Marx's Words?’” *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) de Engels'in redaksiyonunu yerinde bulan ve Marx'ın *Yasa* 'ya ilişkin görüşlerini değiştirmedini savunan katkılar.

21 C. Vollgraf ve J. Jungnickel, “‘Marx in Marx's Words’? On Engels's Edition of the Main Manuscript of Book 3 of *Capital*” *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) ve D. Harvey, 2014. “Crisis Theory and the Falling Rate of Profit”, basılmamış makale de Heinrich'in bu pozisyonunu paylaşan diğer katkılar.

22 Bu yazıyı hazırlarken benim için netlik kazanan konulardan biri de Marx'ın “cilt” ve “kitap” sözcüklerini *Kapital*'i planlarken tam olarak ne anlamda kullandığı oldu. Marx, I. cildi bitirdikten sonra *Kapital*'e ilişkin planını S. Meyer'e yazdığı mektupta açıkça belirtiyor: “Bir yıl içinde çalışmanın tamamının basılacağını umuyorum. II Cilt teorinin devamını ve bitirilmesini, III. Cilt ise ekonomi politinin 17. yüzyılın ortasından bu yana tarihini içeriyor.” Moseley'nin bu ifadeden çıkardığı --benim de katıldığım-- yorum şu: Marx'ın planı *Kapital*'in II. cildini 2 kitap olarak (elimizdeki II. cilt ve III cilt) yazmak ve çalışmayı III cilt ile (elimizdeki 3 ciltlik *Artık-değer Teorileri*) ile tamamlamak. Bütün bunları 1 yıl içinde yapabilmek de cabası!

23 Nitekim, Reuten ve Thomas, bu başlığın sadece algı farklılaşmasına değil, aynı zamanda **Yasa**'nın yanlış yorumlanmasına da yol açtığını iddia etmektedir. Reuten ve Thomas'a göre aslında Marx'ın görüşü, kâr oranının uzun dönem azalma eğilimi gösterdiği şeklinde değil, inişli çıkışlı bir tempoya sahip olduğu şeklindedir. Dolayısıyla, Engels'in uygun gördüğü başlık ile yapılan **Yasa** vurgusu bir bakıma Marx'ın bu görüşünü tahrif etmiş olmaktadır (G. Reuten ve P. Thomas, “From

15. Bölüm'de Marx'ın "kâr oranının seviyesinin, artık değerın sanayi kârı, faiz ve rant olarak paylaşılmasından bağımsız" olduğunu belirttiği dipnotun Engels tarafından kullanılmamış olması da eleştirilen konulardan. Oysa, artık değerın aldığı bu somut biçimler zaten 13. Bölüm'de tartışıldığı için Engels'in tekrara düşmemek için söz konusu dipnotu kullanmamaya karar verdiğini ve bu tercihin metnin özünü etkilemediğini düşünmek mümkün.²⁴

Ayrıca, 15. Bölüm'ün ortasından yaklaşık 5 sayfalık bir kısım 13. Bölüm'ün sonuna aktarılmış ve bu aktarılan kısmın içine, kendisine ait olduğunu belirterek Engels 2 sayfalık yeni bir metin eklemiştir. Moseley, Engels'in bu değişikliğinin, 13. Bölüm'de zaten tartışılmış olan, kâr oranı düşerken artık değer kütesinin artması hali ile doğrudan ilişkili olduğunu, dolayısıyla orijinal taslağı zedelediğini savunur.

Michael Heinrich MEGA2 projesini yakından takip eden Alman Marksologlardan. Ayrıca, **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası**'nın kapitalist krizlerin temel nedeni olmadığı görüşüne sahip (Heinrich 2013).²⁵ Heinrich'e göre **Yasa**'nın hem Marx tarafından önerilen ilk formülasyonu hem de Engels'in redakte ettiği şekli belirsizlikler içeriyor. Ayrıca, ampirik olarak da, değişkenler nasıl tanımlanırsa tanımlansın, ölçümler hangi veri setine dayanılarak yapılırsa yapılsın, **Yasa**'nın kanıtlanamayacağını düşünüyor. **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** hakkında bu iki temel eleştirinin ötesinde, Heinrich MEGA2'nin orijinal metinlerini kullanarak aslında Marx'ın tutarlı herhangi bir kriz teorisi olmadığı tezini de geliştirmeye çalışıyor. İddiası, hem *1864-65 Elyazmaları*'na değerlendirmesine hem de Marx'ın 1870 sonrası görüşlerine ilişkin kısmen spekülasyon sayılabilecek yorumlara dayanıyor:

-- Engels geride kalan elyazmalarını kötü bir biçimde redakte ettiği için Marx'ın **Yasa** ile ilgili görüşleri de okuyucuya çarpıtılarak aktarılmıştır;

-- Kaldı ki, Marx 1870'lerde kaleme aldığı metinlerde giderek, **Yasa** hakkında şüpheye düştüğünü gösteren ifadeler kullanmış; **Yasa**'dan uzaklaşırken muhtemelen kredi, faiz oranı ve realizasyon boyutlarını öne çıkaran bir başka kriz teorisini benimsemeye yönelmiştir.

Somutlamak gerekirse, Heinrich, Engels'in bitirilmiş bir metin izlenimini doğuracak biçimde redakte ettiği 15. Bölüm'ün (**Yasa**'nın Çelişkilerinin Gelişimi), aslında Marx'ın düzensiz ve geliştirilmemiş görüşlerine dayandığını belirterek, bu bölümü değerlendirenleri uyarır. Söz konusu Bölüm'ün ilk 3 alt bölümünde, **Yasa**'nın çelişkileri ilkin genel olarak, ardından üretimin genişlemesi ile artık-değer

the "Fall of the Rate of Profit" in the *Grundrisse* to the Cyclical Development of the Profit Rate in *Capital*", *Science and Society*, 75:1, (Ocak, 2011)).

24 Moseley'nin görüşü de bu yöndedir. (Moseley op cit.)

25 Bu makalenin eleştirileri ve Heinrich'in eleştirilere cevabı *Monthly Review* dergisinin sitesinde Aralık 2013'te yayımlanmıştır.

üretimi arasındaki çelişki ve nihayet sermaye fazlası ile nüfus fazlası arasındaki ilişki bağlamında oldukça sistematik bir biçimde ele alınmakta, son bölümde ise “Tamamlayıcı Açıklamalar” a yer verilmektedir.²⁶

Heinrich, 3. alt bölümdeki bir ifade değişikliğinin hayati önemde olduğunu, Marx’ın kriz teorileri hakkında yanlış izlenim yarattığını da belirtir. Gerçekten, Marx’ın, sermayenin aşırı birikim olgusunun daha yakın (sağlam) bir analizinin “faiz sermayesinin vb. ve kredinin vb. daha ayrıntılı bir biçimde **incelendiği**, sermayenin görünür hareketi üzerine **yapılacak bir çalışma** bağlamında” gerçekleştirilebileceği şeklindeki görüşü Engels tarafından sadeleştirilerek, “*daha ayrıntılı inceleme biraz daha aşağıda*”²⁷ şekline dönüştürülmüştür. Heinrich, Marx’ın orijinal ifadesinde sermayenin aşırı birikimi üzerine yazılacak bir başka kitabın ima edildiğini, Engels’in yaptığı değişikliğin ise *Kapital*’in III. cildinde daha sonra bu konunun ele alınacağına dair bir beklenti yarattığı için yanıltıcı olduğunu savunuyor. Engels’in yaptığı bu değişikliği, Marx’ın **Yasa** üzerine olan görüşlerindeki (1870’lerde yaşandığı iddia edilen) kopmayı gizleme çabası olarak yorumlamanın bana oldukça zorlama geldiğini eklemek isterim.²⁸

Sonuç

Bu yazıda Türkiye’de pek tartışılmadığını düşündüğüm MEGA projelerinin geri planını, kapsamını ve de geldiği aşamayı kısaca tanıtmayı amaçladım. Bu çaba bazı yanlarıyla skolaşik gözükse bile, bence Marx’ın ekonomi politik çalışmalarının mahiyetini, kapitalizm analizinin geçirdiği aşamaları ve ne ölçüde tamamlandığını sezebilmemiz için gerekli.

Günümüz kapitalizmini **anlayarak** dönüştürmek için Marx’ın yaklaşımını kullanmak isteyenleri hem teorik hem de ampirik yeni çalışmalar bekliyor. MEGA2 bağlamında II/4.2 cildinin basımı ile başlayan **Yasa** tartışmalarının bile farklı kriz açıklamalarını şimdiden ne kadar beslediği, zaman içinde daha da etkileyeceği ortada. Türkiye’deki Marksist ekonomi politik çalışmalarının MEGA2’nin tetiklediği tartışmalarla kuracağı ilişkinin niteliğini zaman gösterecek. Geçmiş performansımızın başarılı olduğunu söylemek zor. Malum, *Kapital*’in III. cildinin Almanca aslından Türkçe çevirisini yayımlamak 120 yıl aldı!

---

26 Moseley, Heinrich’in bu bölümdeki görüşlerin tamamının Marx’ın ham fikirleri olduğu şeklindeki iddiasının olsa olsa 15. Bölüm’ün 4. alt bölümü (Tamamlayıcı Açıklamalar) için geçerli olabileceğini söyler (Moseley, op cit).

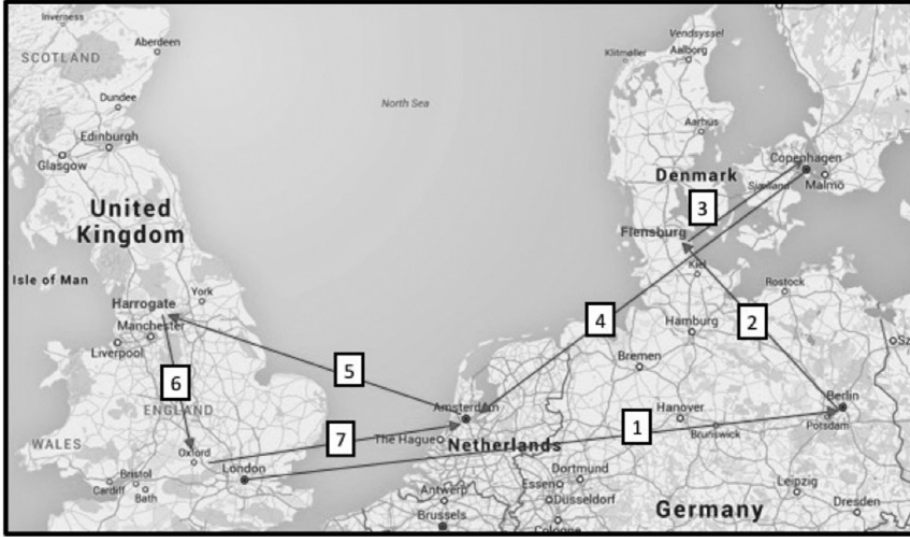
27 K. Marx, *Kapital III*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 255.

28 Moseley’nin de belirttiği gibi Marx’ın orijinal ifadesindeki **faiz getiren sermaye ve kredi** konuları Engels’in ifadesini haklı çıkarırcasına gerçekten *Kapital*’in III. cildinin 5. Kısım’ında ele alınmıştır (Moseley, op cit).

Ek 1

Marx'ın El Yazmalarının Yolculuğu

Ek 2

M. Heinrich

1. Dönem, 1857-1863: Marx 6 kitaplık bir plan yapmış ve 2 ayrı taslak teşebbüsü ile 3 ayrı metin oluşturmuştur.

- I. Taslak: *Grundrisse* (1857-1858)
 II. Taslak: *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (1859)
Elyazması (1861-1863)

2. Dönem, 1863-1881: Marx 4 kitaplık bir plan yapmış ve 3 ayrı taslak teşebbüsü ile 8 ayrı metin oluşturmuştur.

- I. Taslak: *Elyazması* (1863-1865)
 II. Taslak: *Kapital I*, 1. basım (1867)
Elyazması, 2. kitap (1868-1870)
Elyazması, 2. ve 3. kitap (1867-1871)
 III. Taslak: *Kapital I*, 2. basım (1872-1873)
Kapital I, Fransızca (1872-1875)
Elyazması, 3. kitap (1874-1878)
Elyazması, 2. kitap (1877-1881)

R. Roth

- *Kapital I* revizyon metinleri (1871 ve 1877)
 -- *Kapital Fin* İngilizce çevirisine ilişkin girişimler (1877)
 -- *Elyazması*, 2. kitap (1865)
 -- *Elyazması*, 3. kitap (1867-1868)
 -- *Elyazması*, 3. kitap (1873)

Heinrich'in (2013) Marx'ın **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** temelli kapitalist kriz açıklamasını terk ettiği iddiası **Plan Sorunu**'na yaklaşımı ile de ilişkili. Heinrich Marx'ın araştırma nesnesi kapitalizmi ele alışında iki ayrı dönem, dolayısıyla iki ayrı grup planlanmış kitaplar olduğunu düşünüyor. Bu dönemler ve planlanan taslaklar aşağıdaki tablonun sol tarafında, Heinrich'ten kısmen farklılaşan Roth'un(2009) Marx'ın elyazmaları ile *Kapital* ciltleri arasındaki kurduğu ilişki ise sağ tarafındadır. Kesikli oklar Heinrich ile Roth'un farklılaştığı, kesiksiz oklar da benzeştiği dönem ve metinleri gösteriyor.

Roth ayrıca Marx'ın ekonomi politik üzerine olan metinlerinin MEGA ciltleri içindeki dağılımını da bir tablo halinde vermiştir. Aşağıda sadece *Kapital*'in III. cildine ilişkin MEGA ciltlerinin sıralamasını veriyorum:

<i>Kapital III, Elyazmaları</i>	1864-1865	MEGA II/4.2
	1867-1868	MEGA II/4.3
	1871-1881	MEGA II/14
<i>Kapital III, basılı versiyon (Engels)</i>	1894	MEGA II/15